

Per Storemyr:

OVERSIKT OVER STAVANGERKORETS STEIN

Flere har tidligere uttalt seg om opprinnelsen til Stavangerkorets steintyper (bl.a. Helland 1893, Lidén 1976, Dahl 1990, Storemyr 1997b og Stige 1997). Generelt gjelder at det er stor forvirring om hvor steinene i middelalderen faktisk ble brutt. Heller ikke innen dette prosjektet har vi kommet frem til noen entydig konklusjon på opprinnelsen til alle steinene.

Vi kan imidlertid si at Stavangerkoret består av omkring 10 ulike typer stein benyttet til kvader og dekorasjoner/skulptur. I tillegg kommer alle stein som er brukt i bruddsteinsmurverket under vinduene på nord- og sørsiden og på tårnene.

Den eneste steintypen vi med rimelig sikkerhet kan tolke opprinnelsen til (i middelalderen) er grønnskiferen fra Ertenstein på Rennesøy som først og fremst er benyttet på det romanske skipet. På koret finner vi steintypen rundt bruddsteinsmurverket under vindusbåndet på nord- og sørsiden og på enkelte deler av østfasaden, muligens gjenbrukt fra det romanske koret. Ubetydelige mengder av denne steinen kan ha vært benyttet også under restaureringen på 1800-tallet (Stige1997:43).

Alle bilder kan klikkes
på for forstørrelse

Bruddkant på Ertenstein

Den viktigste klebersteinen som ble benyttet i middelalderen har vi kalt for "Stavangerkleber". Det er en "marmorert", lys kleberstein med årer og aggregater av karbonatmineraler som på grunn av lett oksydasjon står frem med et rødlig preg. Ofte kan vi finne sterkt grønne, klorittrike partier i steinen. Dette er helt normalt og sier oss bare at kleberstein er en svært mangfoldig bergart som kan oppvise store variasjoner i ett og samme steinbrudd.

Hvor steinbruddet befinner seg er imidlertid en gåte. Det eneste gamle bruddet i regionen vi har funnet med stein som ligner "Stavangerkleber" er på Varaberg på Vestre Åmøy. Dette bruddet er relativt ukjent, nesten usynlig i terrenget og trolig for lite til at all kleberstein til domkirken kan være hentet her.

Tradisjonen sier at "Stavangerkleberen" kan ha vært hentet i Haugesundsområdet. Her er det en rekke klebersteinsbrudd, men dessverre har de mest aktuelle (Tolgetjødn, Grønhaug) blitt offer for moderne infrastruktur - de er med andre ord mer eller mindre ødelagte i dag. Hvorvidt "Stavangerkleberen" kan komme fra steinbrudd lenger nord langs kysten (eller mot Agder-traktene for den saks skyld) får bli tema for senere studier.

"Stavangerkleber"

Varaberg på Vestre Åmøy

En hard, blålig klebervariant er forøvrig benyttet til utsatte detaljer som toppene på strebepillarene, og delvis også i nedre deler av murverket på østfasaden. Opprinnelsen til denne kleberen er også ukjent, men bruken av den viser at man i middelalderen var meget påpasselig med å velge ut riktig stein til ulike formål.

Under restaureringen omkring 1870 ble det benyttet flere forskjellige klebertyper. Som samlebetegnelse har vi kalt de fleste "Diverse kleber". Felles for dem er at de ligner på "Stavangerkleber" og kan også være av den harde sorten. Ofte kan det være vanskelig å bedømme om det virkelig dreier seg om stein som ble satt inn omkring 1870 eller om det er middelalderstein (se også Stige 1997). Opprinnelsen til disse steinene er sikkert mangfoldig; noen kan være hentet i brudd, mens det for andre kan dreie seg om gjenbruk både fra domkirken og andre middelalderbygninger i regionen.

En stein som med stor sikkerhet kun ble benyttet omkring 1870 er steinen vi har kalt "Spraglete kleber". Dette er en mørk, spettet kleber som man kan se på 1800-tallshodene under vinduet på østfasaden. Kleberen er også benyttet til mange andre detaljer, men stort sett på østfasaden. Det er mulig det

Topp av hard kleber

dreier seg om en stein som kommer fra Løkling (Nøkling) på Bømlo (Helland 1893:134, Stige 1997:44).

Under restaureringen av mange dekorasjoner på 1920-tallet ble det stort sett benyttet en kleber som etter all sannsynlighet kommer fra Bjørnå ved Mosjøen. Dette var det viktigste bruddet brukt under gjenreisningen av Nidarosdomen - og det var i drift i 60 år mellom 1897 og 1957 (Storemyr 1997a). Hodet over sørportalen (Bispeportalen) ble også erstattet med et "Bjørnåhode" i 1957 (se også Stige 1997:60).

Stinius Fredriksens fire statuer på østfronten ble satt opp i 1962. Det har ikke lyktes å bestemme steintypen særlig godt, men etter alt å dømme dreier det seg om en metasandstein.

De siste større inngrep på koret på 1980-tallet, spesielt restaureringen av vindusbuen på østfasaden, ble utført av Nidaros Domkirkes Restaureringsarbeider. Til disse inngrepene benyttet man kleber fra NDRs brudd (Storemyr 1997a) på Bubakk ved Kvikne i Hedmark (Kviknekleber).

Også under restaureringsarbeidene som blir dokumentert på denne CD-ROM'en benyttet man i mangel av annen stein i noen grad Kviknekleber. Dessuten ble endel av

Vannspyer av Bjørnåkleber på Nidarosdomens tårn

Stavangerkleberen som ble tatt ned fra østvinduet bue i 1986 benyttet på ny til rekonstruksjon av detaljer. Disse steinene lå lagret i en løe på Ullandhaug og man fikk Riksantikvarens tillatelse til å bruke noen få av dem. Under arbeidet ble profilene skåret fra steinene, slik at de ikke skulle gå tapt.

Ser man samlet på de utarbeidede steinkartene fra fasadene, skulle disse gi et godt bilde av både materialbruk og bygnings- og restaureringshistorien til Stavangerkoret. Flere temaer av bygningshistorisk interesse er imidlertid ikke kommet med, bl.a. den ekstremt omfattende etterhuggingen av stein under restaureringen på 1800-tallet. For å befri stein og dekorasjoner for kalk og lett forvitrede overflater, ble det nesten over alt enten benyttet hammer og meisel eller ulike pusse/slipe-redskaper (se også Stige 1997). Slik er dessverre altså størsteparten av den historien man kan lese ut av overflatene gått tapt, bl.a. svaret på spørsmålet om dekorasjoner var bemalt i middelalderen.

(Litteratur-referanser på neste side)

Eksempel på etterhugging

Litteratur-referanser

Dahl, J M (1990): Geologi og steinbrudd i Rennesøy. *Frå Hauk ok Heidni. Tidsskrift for Rogaland arkeologiske forening*, nr. 2, s. 64-66.

Helland, A (1893): Takskifre, heller og vekstene, *NGU*, vol. 10, 178 s.

Lidén, H-E (1974): *Middelalderen bygger i stein*. Universitetsforlaget, Oslo, 79 s.

Stige, M (1997): Stavangerkorets utvidelse og innflydelse. Hovedfagsoppgave i Kunstshistorie, Universitetet i Oslo.

Storemyr, P (1997a): *The Stones of Nidaros. An Applied Weathering Study of Europe's Northernmost Medieval Cathedral*. Dr.ing.-avhandling, Norges Teknisk-Naturvitenskapelige Universitet, 92.

Storemyr, P (1997b): Prosjekt Stavanger domkirke. Delrapport september 1997. Foreløpig undersøkelse av stein og steinbrudd. Intern rapport, Nidaros Domkirkes Restaureringsarbeider, Trondheim, 16 s.